

TILSHUNOSLIKNING NAZARIY VA AMALIY MASALALARI

Ergasheva Lobar Shavkatovna
Xalqaro Nordik Universiteti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada tilshunoslikning nazariy va amaliy masalalari haqida umumiy ma'lumotlar, tilni o'qitish metodikasi va o'qitishning amaliy usullari haqida batafsil ma'lumot berilgan.

Kirish so'z: tilshunoslikning amaliy masalalari, nazariy masalalari, fonologiya, morfologiya, sintaksis, semantika.

Tilshunoslik – tilni o'rganish bilan shug'ullanadigan fan bo'lib, u nazariy va amaliy yo'nalishlarga ega. Til inson tafakkuri, madaniyati va ijtimoiy hayotining ajralmas qismi sifatida doimiy ravishda rivojlanib boradi. Shu sababli, tilshunoslik ham nazariy asoslar, ham amaliy ehtiyojlarga ko'ra tadqiq etiladi. Ushbu maqolada tilshunoslikning nazariy va amaliy jihatlarini, ularning o'zaro bog'liqligi hamda zamonaviy tilshunoslikda dolzarb bo'lgan muammolar haqida fikr yuritiladi. Tilshunoslikda fonologiya, morfologiya, sintaksis, semantika va pragmatika til tizimini chuqur o'rganishga xizmat qiladigan asosiy bo'limlardir. Quyida ularning har biri haqida batafsil tushuncha beriladi.

1. Fonologiya. Fonologiya tildagi tovush tizimini va ularning ma'no farqlash xususiyatlarini o'rganadigan tilshunoslik bo'limidir. Fonema – so'zlarning ma'nosini farqlovchi eng kichik tovush birligi. Allofon – bir fonemaning talaffuzdagi turli variantlari. Minimal juftlik – faqat bitta fonema bilan farqlanuvchi so'zlar (masalan: tol – pol). Tovush o'zgarishlari – assimilyatsiya, dissimilyatsiya, eliziya va boshqa tovush o'zgarish jarayonlari.

Fonologiyaning ahamiyati:

- So'zlarni to'g'ri talaffuz qilishni o'rganishda yordam beradi.
- Tilga xos fonetik me'yorlarni aniqlashga xizmat qiladi.
- Ovozli nutqni avtomatlashtirish (masalan, ovozli yordamchilar va avtomatik tarjima tizimlari) uchun zarur.

2. Morfologiya. Morfologiya so'zlarning ichki tuzilishini, ularning shakllanish qoidalarini va grammatik kategoriyalarini o'rganadigan tilshunoslik bo'limidir. Morfema – so'zning eng kichik ma'noli bo'lagi. Morfemalar quyidagicha bo'linadi:

- Leksik morfema – so'zning asosiy ma'no yukini ko'taradi (kitob, yashil).
- Grammatik morfema – grammatik ma'no bildiradi (-lar, -ni, -chi).
- So'z yasalihi – affiksatsiya, kompozitsiya, reduplikatsiya kabi usullar orqali yangi so'z hosil qilish.

- So'z turkumlari – ot, sifat, fe'l, ravish va boshqalar.

Morfologiyaning ahamiyati:

- So'zlarning tuzilishini va ma'no o'zgarishlarini tushunishga yordam beradi.
- Tilni o'qitish va grammatika qoidalarini o'rganishda muhim ahamiyatga ega.
- Kompyuter lingvistikasi va avtomatik tarjimada qo'llaniladi.

3. Sintaksis. Sintaksis so‘zlarning gap tarkibida qanday joylashishini, ularning o‘zaro munosabatlarini o‘rganadigan tilshunoslik bo‘limidir. Gap – so‘zlarning grammatik va ma‘no jihatdan bog‘langan birligi. Gap bo‘laklari – ega, kesim, to‘ldiruvchi, aniqlovchi, hol. Gap turlari – sodda va qo‘shma gaplar. So‘z tartibi – har bir tilda so‘zlar o‘z tartibiga ega (masalan, o‘zbek tilida ega + to‘ldiruvchi + kesim).

4. Sintaksisning ahamiyati:

- Gaplarni to‘g‘ri tuzish va nutq madaniyatini shakllantirishda yordam beradi.
- Mashinaviy tarjima va sun‘iy intellekt sohalarida muhim rol o‘ynaydi.

4. Semantika. Semantika so‘z va gaplarning ma‘nolarini, ularning qanday shakllanishini va ishlatilishini o‘rganadigan tilshunoslik bo‘limidir. Leksik semantika – so‘zlarning lug‘aviy ma‘nolarini o‘rganadi. Ma‘no turlari:

- Denotativ ma‘no – so‘zning asosiy, bevosita ma‘nosi (kitob – bosma narsa).
- Konnotativ ma‘no – so‘zga bog‘langan qo‘shimcha hissiy yoki madaniy ma‘no (kitob – bilim ramzi).
- Ko‘chma ma‘no – metafora, metonimiya kabi ma‘no ko‘chish jarayonlari (olovli nutq – juda ta’sirli nutq).

• Sinonimlar, antonimlar, omonimlar – so‘zlarning o‘zaro munosabatlari. Semantikaning ahamiyati:

- Tilning ma‘no jihatidan boyligini tushunishga yordam beradi.
- Nutqning ta’sirchanligi va uslubiy jihatlariga ta’sir ko‘rsatadi.
- Sun‘iy intellekt va avtomatik tarjima tizimlarida muhim rol o‘ynaydi.

5. Pragmatika. Pragmatika til birliklarining ma‘no hosil qilish jarayonidagi roli va ular ishlatiladigan nutqiy vaziyatlarni o‘rganadigan tilshunoslik bo‘limidir. Kontekst – so‘z yoki gapning qanday holatda ishlatilishi. Nutq akti nazariyasi – Jon Ostinning nazariyasiga ko‘ra, nutq aktlari quyidagilarga bo‘linadi:

- Lokutiv akt – oddiy gap aytilish (Men eshikni yopdim).
- Illokutiv akt – aytilgan gapning niyati (Eshikni yop! – buyruq sifatida).
- Perlokutiv akt – tinglovchiga ta’sir ko‘rsatish (Eshikni yop! – tinglovchi eshikni yopishi).

• Implicature (Implit ma‘no) – gapning bevosita emas, bilvosita anglatgan ma‘nosi (“Havo juda issiq” – bu derazani och degan imoni bo‘lishi mumkin). Pragmatikaning ahamiyati:

Tilshunoslikning amaliy masalalari

Amaliy tilshunoslik esa nazariy bilimlarni hayotiy ehtiyojlarga moslashtirish va ularni real vaziyatlarda qo‘llash bilan bog‘liq. Uning asosiy yo‘nalishlari quyidagilar:

1. Til o‘rgatish va o‘qitish metodikasi – ona tili va chet tillarni o‘qitishning samarali usullarini ishlab chiqish.

2. Tarjima nazariyasi va amaliyoti – tarjima jarayonida ekvivalentlik, adekvatlik va madaniy moslashuv masalalarini hal qilish.

3. Nutq madaniyati – adabiy til me‘yorlari, to‘g‘ri va ravon nutq shakllantirish.

4. Kompyuter lingvistikasi – sun’iy intellekt, avtomatik tarjima va matnni qayta ishlash sohalarida tilshunoslik bilimlaridan foydalanish.

5. Leksikografiya – lug‘at tuzish tamoyillarini ishlab chiqish va zamonaviy lug‘atlarni yaratish. Amaliy tilshunoslik ayniqsa, globalizatsiya va texnologik taraqqiyot sharoitida katta ahamiyat kasb etmoqda. Masalan, sun’iy intellekt bilan bog‘liq loyihalar, ovozli tarjima tizimlari va avtomatlashtirilgan matn tahlili kabi yo‘nalishlar bu sohaning zamonaviy muammolari hisoblanadi.

Nazariy va amaliy tilshunoslik bir-biri bilan chambarchas bog‘liq. Nazariy tadqiqotlar tilning umumiy tamoyillarini tushunishga yordam beradi, bu esa amaliy muammolarni hal qilishda asos bo‘lib xizmat qiladi. Masalan, morfologik va sintaktik tadqiqotlar natijalariga asoslanib, kompyuter lingvistikasi yo‘nalishida avtomatik tarjima tizimlari yaratiladi. Aksincha, amaliy tilshunoslikdan kelib chiqadigan muammolar nazariy tadqiqotlarning rivojlanishiga turtki bo‘ladi. Masalan, tarjima jarayonidagi qiyinchiliklar semantika va pragmatika bo‘yicha chuqur tadqiqotlar olib borish zaruratini tug‘diradi.

Xulosa. Tilshunoslikning nazariy va amaliy yo‘nalishlari bir-birini to‘ldirib, tilshunoslik fanining rivojlanishiga xizmat qiladi. Zamonaviy texnologiyalar va global kommunikatsiya vositalarining rivojlanishi bu sohada yangi izlanishlarga turtki bermoqda. Shuning uchun ham nazariy bilimlarni amaliyotga joriy etish va amaliy tajribalarga asoslanib yangi nazariy xulosalar chiqarish tilshunoslikning asosiy vazifalaridan biri bo‘lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. В.А.Аврорин. Проблемы изучения функциональной стороны языка (к вопросу о предмете социолингвистики). -Л., 1975, 242-245- betlar.

2. R.Rasulov. Umumiy tilshunoslik (*oliy ta’lim muassasalkarining bakalavriat talabalari uchun darslik*). Toshkent – 2012.

3. Shayxislamov, N. Z. O. G. L. (2022). AKADEMIK LITSEYLARNING MUTAXASSISLIK YO ‘NALISHLARIDA ONA TILI DARSLARINI O ‘QITISHDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING SAMARASI. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 2(4), 296-300.

4. Shayxislamov, N. (2021). TOPONIMIK KONVERSIYA HAQIDA TUSHUNCHA. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 1(1), 73-77.

5. Шайхисламов, Н., & Шайхисламова, Р. (2022). ПРЕЗЕНТАЦИЯ ТЕХНОЛОГИЯСЫ ЖӘНЕ ОНЫ ӘДЕБИЕТ САБАҚТАРЫНДА ҚОЛДАНУ ӘДІСТЕМЕСІ. *Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS)*, 2(5), 339-345.

6. Шайхисламов, Н., & Шайхисламова, Р. (2022). ГРАММАТИКАЛЫҚ ТАЛДАУ ӘДІСІ АРҚЫЛЫ АНА ТІЛІН ОҚЫТУДЫҢ ТИІМДІЛІКТЕРІ. *Scientific progress*, 3(5), 134-139.

7. Шайхисламова, Р. Б. (2022). ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ ЖАНРА КОМЕДИИ В МИРОВОЙ ЛИТЕРАТУРЕ. *Scientific progress*, 3(7), 28-31.

8. Туляганова, Р. Б. (2022). ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ ЖАНРА КОМЕДИИ В МИРОВОЙ ЛИТЕРАТУРЕ. *Scientific progress*, 3(Special Issue 1), 55-60.
9. Туляганова, Р. (2022). ЗЛОБОДНЕВНЫЕ И ВЕЧНЫЕ ПРОБЛЕМЫ В РОМАНЕ М. БУЛГАКОВА «МАСТЕР И МАРГАРИТА». *Scientific progress*, 3(Special Issue 1), 61-67.
10. Шайхисламова, Р. Б., & Сергеева, Э. С. (2022). ФОРМИРОВАНИЕ «ВЕЧНЫХ ТЕМ» В ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ДРАМАХ АН ОСТРОВСКОГО. *Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS)*, 2(6), 302-309.
11. Shayxislamov, N. (2021). JOY NOMLARINING PAYDO BO ‘LISHI TO ‘G ‘RISIDA MULOHAZALAR. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 1(2), 60-63.
12. Shayxislamov, N. (2021). OT SO ‘Z TURKUMIDA METONIMIYA HODISASI. *Scientific progress*, 2(6), 1883-1888.
13. Шайхисламов, Н. (2021). ТИЛДА ЛАКУНА МУАММОСИ ВА УНИНГ ЕЧИМИ. *Scientific progress*, 2(7), 1285-1290.
14. Шайхисламов, Н. (2021). ЎЗБЕК ТИЛИ АССОЦИАТИВ ЛУҒАТИНИНГТУЗИЛИШИ ТЎҒРИСИДА МУЛОҲАЗАЛАР. *Central Asian Research Journal for*
15. Shayxislamov, N. (2021). JAHON LINGVISTIK EKSPERTOLOGIYASIDA TARKIBIY QISMLAR MASALASINING O ‘RGANILISHI. *Scientific progress*, 2(5), 333-337.
16. Шайхисламова, Р. (2022). ПОНЯТИЕ ЗЛОБОДНЕВНОГО И ЕЧНОГО В СОВРЕМЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЕ.